

הכחשה מחודשת של הזמן

בין הבעיות המטאפיזיות שריתקו את המינוח של בורחס יש אחת הבולטת מכולן, ונבחהחה מורגשת בצורה כמעט כפיוזית בסיפורי ומסותיו: בעיית הזמן. כבר עמדנו על כך, שחלק מסיפוריו של בורחס נוגעים בשאלת הזמן, כגון "מוות שני" ו"סלון, אוקבאר אורביס טרטיסוס", שבהם עוסק בורחס בשאלת האפשרות לשנות את העבר באורח רטרואקטיבי. ב"בחזית יצירתו של הרברט קוויין" מדבר בורחס על אותו הזמן "נסוג ומסתעף", שבו העלילה זורמת מן העתיד אל העבר. הפרדוקסים של זנון, שבורחס מקדיש להם מקום נכבד ביצירתו, עוסקים אף הם בבעיית הזמן.

אבל מעבר לכל הפרטים הללו, בעיית הזמן גם מופיעה בכמה מסיפוריו של בורחס בנושא שבמרכזו העלילה. נתבונן, למשל, בסיפור "הגס הנסתר", המתרחש בפראג של 1939, לאחר פלישת הנאצים. גיבור הסיפור הוא יארוזמיר חלאדיק, סופר, שרשימת ספריו הבלתי-גמורים מוכוזה, כמוכן, את אלה של בורחס עצמו. אחד הספרים, לדוגמה, נקרא "הגנה על מושג הנצח", בעוד אחד מספריו הקודמים של בורחס נקרא "תולדות הנצח".

חלאדיק נעצר יום אחד בידי הנאצים ונידון למוות בשל דמו היהודי ובשל כתיבתו החתרנית. הוא יוצא להורג תוך עשרה ימים. במשך הימים הללו, בכלא, מהדהר חלאדיק עמוקות במשמעות יצירתו הספרותית. "כמו כל הסופרים — כותב בורחס — חלאדיק העריך את גדולתם של האחרים על פי מה שכבר פירסמו, אבל ביקש שאחרים ישפטו אותו על פי מה שהוא דמיין או תיכנן לעשות". חלאדיק לא אהב את מה שכתב בחייו, אך לעומת זאת החשיב מאוד את הספרים שעתיד יהיה לסיים. עינים נמנה מחזה

סמלים ברורים מדי: הפעמונים המצלצלים בשנית, המוסיקה... דילג, קיצר, הרחיב: במקרה אחד הוא העדיף לכתוב את הגרסה המקורית... הוא סיים את המחזה. לא נדרש לו עוד אלא להוסיף שם תואר אחרון. הוא מצא אותו: טיפת הגשם החליקה בלחיו. צרחה בלתי-מורמטת עלתה בגרונו, היא הגיע את פניו. המטה המרובע הפיל אותו ארצה. יארומויר הלואיק מת בעשרים ותשעה במאוס, בשעה תשע ושתי דקות בבוקר.

הסיפור היפה הזה משלב, כרגיל, רבים מן הנושאים האהובים על בורחס: חלום ומציאות, האדם הפוגש את גורלו, הקשר בין הסופר לקוראיו, ועוד. אבל נדמה לי שדרך מאירת עיניים במיוחד להבנתו היא לראות בו מטאפורה אפיסטמולוגית העוסקת בשאלת הזמן. במטאפורה הזאת בורחס מצביע, למשל, על סוגיית הקשר שבין הזמן בחוויה אישית, המתרחשת בנפרד ובמנותק אצל כל אדם ואדם, לבין הזמן הקוסמי, הזורם לו בהתמדה ובאופן אחיד עבור היקום כולו. הסיפור של בורחס מחדד את השאלה הבאה: נגזרת החזון אכן זורם בקצב אחר אצל כל אחד מאיתנו. אם ממילא לא ניתן לשטף את הסובבים אותנו בחוויה הזאת, כשם שהמחזה שהלואיק כתב בשנה הנוספת שחלפה בזמנו הפרטי לא נהיה לאיש זולתו – איזו משמעות יש למושג הזמן הפרטי מבחינת הבנתנו את מושג הזמן בכלל? מה משמעות החוויה הקולקטיבית של תחושת חלוף הזמן שביסוד המושג הזה? כדי להעמיד את המטאפורה האפיסטמולוגית הזאת בקונטקסט האינטלקטואלי המתאים שלה, היינו צריכים אולי להציג כאן רשימה מפורטת ומלומדת של הזגים שעסקו בשאלה הזאת, או בדומת לה, ושבורח בודואי חשב עליהם בעת כתיבתו. אבל במסגרת המעוצמת העומדת לרשותנו כאן נחסוך את הטירחה הזאת מן הקוראים ונעבור לרזומה נוספת של סיפור מאת בורחס, העוסק גם הוא בנושא הזמן. ברונתי לסיפור "בן האלמוות".

בסיפור על "בן האלמוות" בורחס אינו עוסק בשאלת הזמן באופן כה ישיר, כפי שעשה בסיפור "הגם הנסתר", אלא דרך נושא אחר הקרוב אליו מאוד. ביצירתו של בורחס, כפי שכבר ציינת, מתקיים קשר הדוק בין נושאים רבים שבהם הוא מטפל. נושא

כשם "היריבים", אשר מתוכו כבר הספיק לכתוב את המערכה הראשונה וחלקים מתוך השלישית. המחזה כתוב הרחיים שהלואיק זכר בעל פה ושינוי לעצמו ללא הרף במשך ימי מעצרו. לנוכח מותו הקרב חש הלואיק צער עמוק על ששתי מערכות מתוך המחזה לא יכתבו לעולם. בתושך פנה אל אלוהים וביקש:

אם קיים אני בדרך כלשהי, אם אינני עוד אתה מתזדחן או משגזאזחתיך, הרי שאני קיים כמתבר המחזה 'היריבים'. כדי שאוכל לסיים את המחזה, וכך אולי להצדיק את קיומי ואת קיומך, זקוק אני לשנה נוספת. הענק לי את הזמן הזה, אתה, שהמאות והזמן כולו הם רכושך.

בלילה האחרון לפני ההוצאה להורג חולם הלואיק, שהוא נכנס לספרייה ענקית ומתפש בה את האלהים. דרך אגב, פרט מעניין בסופו – הספרן המקבל את פניו של הלואיק בחלום הוא עיוול. הסיפור עצמו פורסם בשנות הארבעים, שבהן רק החלו הקריירה של בורחס כספרן וגם ההתרחקות במצב ראייתי. על כל פנים, הלואיק מצא בספרייה את האלהים אשר חיפש, כאשר פתח במקרה אטלס ישן והצביע על מפת הזרז. אז שמע בת-קול משמייים שאמרה לו: 'הזמן הדרוש למלאכתך הוענק לך', ובאותו רגע נעור הלואיק משנתו על ידי הסודרים.

חלואיק עומד עכשיו מול ביתו הזרזים. טיפה עבה של גשם נוגעת ברקתו, והוא שומע את פקודת הפתיחה באש. ואז, באותו רגע ממש, היקום עמד מלכת. אף שהכל קפא על מקומו מסיבוב לו, לא חדלו חושיו ומוחו של הלואיק לפעול, ועל כן לא הבין מיר את פשר המתרחש. אלהים חולל עבורו נס נסתר. הכדורים הדגומים יורגו אותו אמנם בשעה שנקבעה, אבל בתודעתו תחלף שנה תמימה, ובמשך השנה הזאת יעלה בידי לסיים את כתיבת יצירתו. כמוכן שכל זאת נאלץ לעשות בזיכרונו, אך כאמור, את המחזה בחרוזים ובר הלואיק במלואו בעל פה, ואת היתר היה מסוגל להשלים גם בזיכרונו. בורחס מסיים את הסיפור בשורות הבאות:

הוא לא עבר למען הדורות הבאים ואפילו לא למען האלהים, שעל טעמיו הספרותיים ידע מעט... את המערכה השלישית כתב פעמיים. פה ושם מתק

התמוחה כל דבר נושא את הערך של מה שאינו ניתן לשיחזור ושל האקראי. בין בני האלמוות, לעומת זאת, כל פעולה וכל מחשבה הם הם לפעולות או למחשבות אחרות שקדמו להן בעבר, או הן מבשרות אחרות שיחזרו וישנו בעתיד עד סיוחורר... אין דברים חד-פעמיים, אין דבר יקר משום שהוא בודחלוף. הפיזיקי, התמוה, הטקסי, כל אלה אינם קיימים אצל בני האלמוות.

בורחס קושר אפוא בדרך יפה ומקורית (אם כי לא בהכרח חרשנית) את שאלת הזמן לשאלות של מוסר, ובמשתמע גם לשאלות של אסתטיקה. שייכותם של בני האלמוות לנצח מעמידה בפניהם בעיות רבות שבני התמותה אינם מתחבטים בהן. ובעיית הנצח, כפי שעוד נראה בהמשך, היא עבור בורחס הפן השני של בעיית הזמן.

אבל מעבר לסיפורים דוגמת השניים שהזכרתי עד כה, המקום הקלאסי שבו הן בורחס בסוגיית הזמן הוא במסותו הריזעה "הכחשה מתודשת של הזמן". האקספוזיציה הנפלא הזו, שבו התואר "מתודשת" סותר את עצם התנהג כאילו ניתן להכחיש את קיומו של הזמן, יש בו יותר מרמז לגישתו האמביוולנטית והאיזונית של בורחס כלפי הנגשא כולו.

המסורת האיזואליסטית, כפי שכבר ציינתי, הטילה ספק בתוקפם של מושגי השכל הישר, שבאמצעותם אנו תופשים ומפרישים את המציאות. אבל כפי שבורחס ציין במקומות רבים, ובמיוחד במסה הזוה, כל האיזואליסטים נעצרו, בשל זה או אחר בפיתוח שיטתם, כאשר הגיעו למישג הזמן. התמישה היסודית העומדת בבסיס המסורות האיזואליסטיות גורסת, כי לעצמים אין קיום מחוץ לנפש או לשכל התופשים אותם. להבין את הרעיון הזה, אומר לנו בורחס, הרי זה פשוט, אבל אין זה כה פשוט לפתח באופן עקבי מערכת מחשבתית שתפעל אך ורק בתוך הגבולות שהוא קובע. כבר ראינו דוגמאות של רעיונות פילוסופיים מסוימים. כך עשה גם במסה גבולותיהם של רעיונות פילוסופיים ולשאלת הזמן.

הבישוף גזרנג ברקליי, למשל, שכבר הזכרתי בפרקים קודמים, טען, שהעצמים קיימים רק בנפש החשה אותם. ובכל זאת, לדעתו,

הזמן, לשם דוגמה, קשור לשאלת הנצח, המוות והאלמוות, גורל האדם, ועוד. ובכן, כל אלה באים לידי ביטוי בסיפור על "בן האלמוות".

מיותר אולי לציין, שהסיפור נפתח בדיווח על כתבי-יד שהתגלה במאה השמונה-עשרה, ואשר העלילה מתבססת עליו, כביכול. כמו כן, לא נופתע אם אציין, שהסיפור מרחיבים בנספח שנכתב כמה שנים מאוחר יותר, גם זאת על פי דיווחו של בורחס. המלבה הזה נוסד גם כאן לטעת בלב הקוראים אותו ספקי, המוכר כבר בשלב הזה, לגבי אמיתותם של האיוריעים המסופרים. במרכז הסיפור עומדת עיר שכל תושביה בני-אלמוות, מאחר ששנתו ממימיו של נהר "המטהר את בני-האדם ממוות". כאשר גיבור הסיפור מגיע לאותה עיר ורואה את תושביה, הוא מהרהר במשמעות המוות והזמן בחינו. הבה נשמע מדבריו המתמצנים את הנקודה שבורחס מבקש לפתח כאן.

למורי ניסיון, פרי תיגרול בן מאות בשנים – כך מדיווח גיבור הסיפור – פיתחו תושבי הרפובליקה של בני האלמוות עד כדי שלמות את כללי הטובלנות וכמעט גם את כללי החלול. הם זדעו, שבפרק זמן אינסופי כל הדברים קורים לכל האנשים. בשל מעלותיו בעבר ובעתיד זכאי כל אדם לכל מעשה של חסד, אבל הוא גם זכאי לכל מעשי הונגיה, בשל מעשי הקלון שלו בעבר או בעתיד. כשם שבמשתקי האקראי נוטים המספרים הזוגיים והמספרים האי-זוגיים להתאזן, כך גם מתאונות ומתקנות זו את זו החוכמה והאיזונית... מנקודת ראות זו, כל מעשיו הם מעשי צדיקים, אבל הם גם חסרי משמעות. אין זכויות מוסריות או אנטלקטואליות...

תפיסת היעול כמערכת של איזונים מרוזקים השפיעה עמוקות על בני האלמוות, ראשית, היא הפכה אותם לחסונים מפני הרחמים... המוות, או המחשבה עליו, הופכים את האנשים לפחטיים ולקרי מציאות. הם מעוררים רחמים בשל מהותם החלפת, כל פעולה שהם מבצעים עלולה להיות האחרונה. אין פנים שאינן עומדות להיעלם כפניו של חלום. בין בני

בתחושה בנפש האלוהית. יום היה בודדאי טוען, שאפילו נפשו של צ'ואנג צו לא התקיימה באותו רגע, אלא רק צבעי החלום התקיימו. אבל אפילו יום, עם כל הקיצוניות הסקפטית שלו, היה טוען, שתחושת הצבעים התקיימה כאיבר אחד מתוך סידרה אינטואיטיבית של רגעים בלומה, שהתחושות הללו מתקיימות בזמן.

זוהי, לדעתי של בורחס, הנקודה שבה נעצרים האידיאליסטים ללא הצדקה. כלומר: האידיאליסטים ניידו שיש פרפר בחושים, ושתוספת של עוד פרפר אובייקטיבי, מעבר לזה שבחושים, היא כפולת שווא. אולי הם אפילו ניידו שהתוספת של "אני", החדש את התחושות הקשורות בפרפר, היא הסרת שחר. הם ניידו שיש "חלום", ויש "לחוש", אבל אין חולם ואפילו אין חלום.

מהי אפוא הבעייתיות של קבלת מושג הזמן במערכת שכזו? הבה נראה, כותב בורחס, מה קורה בהמשך למשל על צ'ואנג צו שנים רבות לאחר שהחלום התקיים, בעת שפורסם ונקרא בספר.

נרמזין לנו מה קורה, אם אחד מקוראיו הסינים הכמעט אינטואיטיביים של צ'ואנג צו יחלום שהוא פרפר ולאהר מכן יחלום שהוא צ'ואנג צו. נרמזין לעצמנו שברוך האקוראי, שאיננה בלתי-אפשרית, החלום משחזר בכל פרטייו את חלומו של צ'ואנג צו. אם נניח את הזהות הזאת, מותר לנו לשאול: שני רגעים זהים בשני החלומות, האם אין הם אלא אותו רגע עצמו האם לא די ברגע אחד החוזר על עצמו וחורט ומבלבל את ההיסטוריה של היקום כולו, כרי לקבוע שבבעצם לא קיימת היסטוריה כזו?

זהו טיעון מעניין, שבורחס שואב מתורתו הפילוסופית של לייבניץ, השייכת למסורת שונה לחלוטין מן המסורת האידיאליסטית, ואפילו מנוגדת לה. עקרו של דבר הוא ששני רגעים בזמן, שאינם נבדלים זה מזה בדבר, האחד בחלומו של צ'ואנג צו והשני בחלומו של אחד מקוראיו, שנים רבות לאחר מכן, הם דבר אחד, ולכן איננו יכולים לטעון בכל דרך שהיא, שהזמן הלך מתקופתו של צ'ואנג צו ועד לתקופתו של הקורא. אם אנהו שבורים את הרצף האחד, בניכול, של זרימת הזמן האינטואיטיבית — הרי כל המושג הזה מתערער מיסודו. מסקנתו של בורחס היא לפיכך שמי ששולל את קיומו של העצם, של החלל ושל הזמן, אינו

העצמים אינם פשוט נעלמים כאשר איש אינו חש בהם. לא ולא: זהו בדיוק התפקיד של קיום האלוהים במערכתו הפילוסופית. האלוהים, שהוא נפש נצחית, חש בעצמים כשאישי לא חש בהם, וכך נשמר רצף קיומם לאורך הזמן. ברקליי היה מין אידיאליסט שלא היה מוכן לוותר על קיומם האמיתי של עצמים. דיוויד יום, לעומתו, הרחיק לכת במשנתו הספקנית וטען, שלא רק האיובייקטים אונס קיימים, אלא אפילו ה"אני" החדש את העצמים אינו קיים, ואין הוא אלא "צרו" של תחושות". על אף עמדתו הקיצונית בעניין הזה, גם ליום היה גבול ברור במגמתו האנטי-אידיאליסטית: הוא לא ראה בעיה בהנחת קיומו של הזמן כרצף של רגעים בלתי-מתחלקים.

בורחס ציין בהפתעה מסוימת את גילויי בדבר חוסר עקביותם של האידיאליסטים כאשר הרברים נוגעים לקיום הזמן. אם שוללים את עולם האובייקטים החיצוניים, כתב בורחס, ואת עולם הסובייקטים החשים, הרי אין זכות לוגית שלא לשלול גם את רצף הזמן. וכדי להמחיש את דרך המחשבה, שעל פי דעתו כל מישנה אידיאליסטית עקבית הייתה צריכה לפתח, הוא נערך במשל סיני קצר, הקשור לכל אותם מוטיבים בורחסיים שכבר פגשנו בפרקים קודמים.

לפני כעשרים וארבע-מאות שנים — כותב בורחס במשל — חלם צ'ואנג צו שהוא פרפר, וברגע שהתעורר לא ידע עוד, האם הוא אדם שחלם שהוא פרפר או פרפר החולם עתה שהוא אדם.

בסיפור על החורבות המעוליות פגשנו כבר מצב דומה של טישטוש בין חלום ומציאות. אבל בורחס מנסה כאן לכרר מה קורה בחלום: האם צ'ואנג צו ראה גינה, ונדמה היה לו שהוא מתעופף מעליה? או אפשר שראה משולש צהוב מתעופף באוויר, וכרי היה לו שמדובר בו עצמו? אחד ההסברים האפשריים, מהכיוון הריאליסטי, וטען, שאכן יש אדם בשם צ'ואנג צו, ושהחלום שלו הוא ביטוי של פעילות כימית במוח. זהו הסבר אפשרי בהחלט, אבל איננו מעניין במיוחד כמובן, מבחינתו של בורחס, המתפש את הצד האסתטי של הרעיונות. אידיאליסטים מהסוג של ברקליי יטענו אולי, שגופו של צ'ואנג צו לא התקיים בזמן החלום, ושאפילו החדר השחור שבו חלם לא התקיים אלא

הכל ממש הכל, נתון לנו בזה אחר זה, וטוב שפך. משום שאילו ניתן לנו הכל במכה אחת, לא היו בני אנוש יכולים לשאת את המהווה האיום הזה, את העול הבלתינסבל של מהות הקיום כולו. ..הכוליות של הקיום היא בלתי-מושגת עבורנו. הכל נתון לנו בסופו של דבר, ולשמחתנו רק בצורה מזורגת.

לנצח יש כמובן מימד פסיכולוגי או נפשי, משום שהוא עוזר לנו להתמודד, או לפחות להתמודד לכאורה, עם הארעיות של חיינו. בורחס הרגיש את ההקבלה שבין תפקיד הזיכרון עבור הזיכור לבין תפקיד הנצח עבור האנושות כולה. אכן, הזיכרון הוא משכנה של הזהות האישית, וללא הזיכרון זהות זו נעלמת. באופן דומה הנצח פועל כמעין ראי המשקף את כל מה שעבר על נפשות כל בני-האדם אי-פעם, ובתוך זה מה שעבר בחייו כל אחד מאיתנו. ללא נצח יעברו חיינו כאילו עברו לשווא, ייעלמו ולא ישאירו זכר. המצאת הנצח קשורה, בין היתר, ברצון להתמודד עם ההרגשה המייאשת הזאת. ברור, שמחשבה על העדר משמעות לחיינו היא לא נוחה על מאד, ועל כן הומצא ה"נצח" כדי להקל עליה. אבל בורחס גם מציין את הפן האסתטי של האמונה בנצח: לשלול את רעיון הנצח כמזהו "להניח את הכתרתן של כל אותן שנים עמוסות בערים, בנהרות ובשמחות". להניח שכל אלה פשוט נכחדים ונעלמים כלא היו, אומר לנו בורחס: אינו פחות בלתי-סביר מלהניח שהם שמוורים ומטופחים אי-שם באתר המזוה הזה שאנו קוראים לו נצח.

התיאור שציטיטתי לעיל, של הסימולטני מול הסידרתי, בתפישתנו את העולם, הוא רעיון מרכזי מאוד ברבים מכתביו של בורחס. שנים רבות לפני שהעניק את הראיון הנ"ל תיאר בורחס בצורה מרתקת ביותר את מה שכאן הזכיר רק ברמז: את המשמעות של תפיסת הקיום כולו, לא דבר אחרי דבר, כפי שאנחנו רגילים לו כחלק מתפישת הזמן המקובלת, אלא בי"מכה אחת", בכתב-אחת ובאופן סימולטני. התיאור הזה מופיע בטיפורי הידוע "האלף" (E) Aleph.

ראלף היא נקודה אחת, שבה משתקפים כל מרכיבי הקיום כולו בעת ובעונה אחת, אבל בלי להתערבב זה בזה. כפי שמרמזו שמו של הטיפור, בורחס לקח את השראתו לרעיון מתוך הקבלה

יכול שלא לשלול גם את קיומו של הזמן. הטיעון של בורחס הוא מסובך משהו, וחייבים לקרוא אותו בקשב רב כדי לרדת לסוף דעתו. אבל הנקודה המעניינת, לדעתי, היא שהמהסה כולה יותר משהיא משמשת תמיכה מוחלטת לאימוץ עמדות אידאליסטיות. כפי שהסקסט כביכול גורס, היא מרמזת לאי-הסכמתו של בורחס עם עמדות מהסוג הזה. ואכן, באחד מהראיונות הרבים שנערכו עימו, הרגיש בורחס את העובדה שניתן להעלות על דעת ביטול של רעיון החלל, אך לעולם לא את ביטולו של הזמן. תאורי לעצמכם, טען בורחס, שכל חויינו היו נעלמים, מלבד חוש השמיעה; שהעולם שאנו חשים היה הופך לעולם של עצילים בלבד. כל הסובב אותנו נעלם: הרים, שמיים, כוכבים. אין לנו חוש מגע ואין לנו חוש ריח. בעולם שבו יכולים אנשים לחקשר רק דרך מילים או דרך מוסיקה. זה עולם שיש בו רק תודעה ומוסיקה. בעולם כזה החלל אינו קיים, ובכל זאת אין כל דרך לדמיין אותו ללא קיום הזמן, שהרי התודעה ממשיכה לעבור ללא הרף ממצב אחד למשנהו. זוהי ברזיק מושמעות הזמן: המעבר הבלתי-פוסק, ברמת היחיד או ברמת הקוסמוס כולו, ממצב אחד למצב הבא אחריו, בין אם הוא מצב אויבסקיבי וחייוני לנו ובין אם הוא מצב סובייקטיבי שבתושים בלבד.

ובכל זאת, מושג הזמן הלוי ועומד כעניין שאנו מתקשים לתפוש את מהותו. זו הסיבה לעיסוקו האובססיבי של בורחס בזמן, וגם בשאלת הנצח, שכן רעיון הנצח הומצא, לדעתו של בורחס, על מנת להסביר את מהות הזמן. ברור שבורחס, כבופר וכאנוטיסטיציסט ביסודו, לא התייחס אל הנצח כנושא של אמונה, אבל הוא ראה בו בפירוש, אחת ההמצאות היפות ביותר של האנושות אי-פעם. הוא ייחס את המצאתו לאפלטון, אשר הגדיר את הזמן כהשקפתו החולפת של הנצח. מה פירוש הדבר? אנו איננו מסוגלים לדחוש את כל מרכיבי הנצח כולו, בעת ובעונה אחת, כפי שנפש אלוהית נצחית אמנם יכולה, ומשום כך אנו חשים את רגעי הזמן זה אחר זה.

כך אנחנו מקבלים את הימים ואת הלילות — אמר פעם בורחס בראיון — ואת השעות והשנים. יש לנו זיכרון, ותחושות בהווה, ויש לנו העתיד, שאת צורתו איננו מכירים, אך צופים אותו או חוששים מפניו.

באלקמאאר מפת כדור-הארץ ניצבת בין שתי מראות שהכפילו אותה עד אינסוף, ואיתי סוסים עם רעמה מסתלסלת, על חוף הים הכספי עם שחר, ואיתי את המבנה הערזין של עצמות הדי, ואיתי ניצולים בקרב אתר, שולחים גלזיות הביתה, ...ראיתי צלזיות אלכסוניות של שרפים ברצפת החממה, ואיתי נמרים, בוכנות, ביוונים, גלים בים ועבאות, ואיתי את כל הנמלים שיש על כדור-הארץ, ...ראיתי את דמי הכהה זורם בכלים, ואיתי את גלגלי האהבה, ...ראיתי את האלף, מכל נקודה אפשרית, ואיתי את כדור-הארץ בתוך האלף, ושוב את האלף על כדור-הארץ ואת כדור-הארץ באלף, ואיתי את פני ואיברי הפנימיים, ואיתי את פניך, השתי סיחרור וכתי, משום שעניי ראו את הדבר הסודי והדמיני שאת שמו נושאים בני אנוש לשווא, אבל איש לא ראה מאז ומתמיד – את היקום הבלתי-נתפס.

ומשום שאת החיזיון הזה איננו יכולים לשאת, כפי שבורחס מסביר, עומד לשיררוחנו הזמן, המאפשר לנו לחוות אמנם את היקום, אך לא כולו בעת ובעונה אחת על כל מרכיביו, כמו באלף, אלא בזה אחר זה. הרעיון היפה הזה של בורחס, אקדים ואומר, מרמז על נושא אחר, מרכזי ביצירתו, שעליו נרחיב את הדיבור בפרק ה', והוא השפה. "מה שראו עיניי באותו רגע – מספר לנו בורחס לאחר פגישתו עם האלף – היה סימולטני. בתיאורי הוא מופיע בצורה סידרתית, משום שזה טבעה של השפה. וככל זאת אנסה להביא אותו בפניכם".

נשא הזמן העסיק את בורחס כל חייו, ויש לכך ביטוי ברבים מסיפוריו. שאלות של זמן ונצח, מוות ואלמות, ידע ומוסר, יכולותיה ומגבלותיה של השפה – כל אלה משתקפים באותם סיפורים. ויש נושאים נוספים המעסיקים את בורחס, שטרם השפנו לידן בהם בפירוט, אבל הם משתקפים מבעד השאלות שבהן כבר עסקנו: סדר, כאוס ואינסוף.

היהודית. בסיפור מוצא בורחס את האלף במרחק של בית רגיל למדי, שעמד בפני הריסה לצורך הרחבתו של איזה בית קפה שכונתי. הוא הזמן למקום על ידי מכר שאותו הוא מחעב ושמפניו הוא מנסה בכל יכולתו לחמוק. סיפור המסגרת, המוביל להתגלות האלף בפני בורחס, עמוט פרטים ומצבים טריטויאליים ומאוסים במשך מסוימת, אולי כמו חייו היומיומיים. אבל כשהוא פוגש את האלף ההתגלות היא קשה מנשוא, כפי שבורחס אמר ביציטוט שלעיל. לצורך התיאור של מה שראה, בעת שהאלף התגלה בפניו פונה בורחס לאותה טכניקה שהזכרתי בפרקים קודמים, היא "הפירוט הבלתי-אחיד". וכך הוא מתאר את פגישתו הקשה מנשוא עם היקום הנצחי ככוליותו באמצעות האלף:

קוטרו של האלף היה שניים-שלושה סנטימטרים, אבל החלל הקוסמי כולו היה שם, בגודל טבעי. כל דבר ...היה אינסוף רבדים, שכן אני ראיתי אותו מכל נקודות היקום. ואיתי את הים העמוס, ואיתי את השחר ואת השקופה, ואיתי את המוני תושבי אמריקה, ואיתי קורי-עכביש כסוף במרכזה של פירמידה, ואיתי מכון שבור (זה היה לונדון), ואיתי עיניים מזדיות ללא סוף שבתנו את עצמן בי כבאני, ואיתי את כל המראות בתל ואף לא אחת מהן שיקפה אותי, ואיתי בחצר אחורית שברחוב סולר אותם הארחים שראיתי לפניי שלושים שנה במרחק ברחוב פריי פנטוס, ואיתי אשכולות, שלג, טבק, פסי מתכת, קיטור, ואיתי מדבריות מחוברים על קו המשווה ואת כל אחד מנגיגרי החול שבהם, ואיתי באינברנס אישה שלא אוכל לשכוח, ואיתי את שערך הכביר, את גופה המתנשא, ואיתי טרזן בשדה, ואיתי מעגל אדמה יבשה על המדברות במקום בו-היה פעם עץ, ...ראיתי את המהדורה האנגלית הראשונה של פליניאוס, ...ראיתי בעת ובעונה אחת את כל האותיות בכל עמוד (כולל הייתי מתפלל על כך שהאותיות בספר סגור אינן מתערבבות ואינן חולכות לאיבוד במשך הלילה), ואיתי את הלילה והיום בזמן אחד, ...ראיתי את חדרי חריק, ואיתי בחדר עבודה